

2. JAVNA DOBRA

Dileme koje se javljaju u vezi ekonomske uloge i značaja savremene države u tržišnoj privredi kao što smo videli te dileme dosežu još od 18. veka i traju do današnjih dana. U suštini možemo govoriti o četiri vrlo važne uloge današnje države bez obzira o kojoj vrsti vladajuće ekonomske doktrine je reč, i to:

1. alokatvna uloga,
2. distributivna uloga,
3. stabilizaciona uloga.

U dosadašnjoj praksi pokazalo se da je tržište najefikasniji mehanizam za alokaciju resursa. Dakle neka nezaavisna sila (nevidljiva ruka) tj. združene odluke miliona domaćinstava i preduzeća alociraju ljude, zemljište, kapitalna dobra. Sam alokacija se odvija pomoću tržišnih cena koje nose u sebi informaciju kako o vrednosti autputa za potrošača, tako i informaciju o trošku za proizvođača. Na osnovu odluka miliona kupaca i prodavaca dolazi do alokacije faktora proizvodnje i samih autputa. Pošto su resursi ograničeni sa njima se mora maksimalno racionalno postupati. Imajući u vidu da postoje nesavršenosti tržišta u pogledu javnih dobara, eksterijalizacija, monopola, asimetričnih informacija, moralnog hazarda, sve to zajedno ili pojedinačno utiče na tržišni neuspeh, u smislu da tržište ne vrši efikasnu alokaciju postojećih resursa jednog društva. Drugim rečima, svi resursi nisu iskorišćeni i ne postiže se maksimalni ekonomski efekat društva u odnosu na raspoložive resurse. Na osnovu pomenutog potrebne su pretpostavke da bi tržište uspešno funkcionisalo, u protivnom država je ta koja donošenjem brojnih regula nastoji da izvrši što efikasniju alokaciju resursa u društvu s krajnjim efektom dostizanja maksimalnog mogućeg nivoa društvenog blagostanja.

Distributivna uloga države odnosila bi se na raspodelu društvenog bruto proizvoda u jednom društvu. Pomenuta distribucija obavljala bi se putem tržišta na osnovu svakog u skladu sa svojim sposobnostima i putem fiskalne politike. Drugim rečima kod distributivne funkcije država ima izbor između efikasnosti i pravičnosti. Efikasnost znači da država treba da stvori takav ambijent da dobije maksimum od svojih oskudnih resursa. S druge strane pravičnost znači da koristi od stvorenog bogatstva osećaju što širi slojevi društva u skladu sa pravičnošću. Kada vlade kreiraju svoju politiku, često se dešava da se ova dva cilja sukobljavaju. Suština dileme je da nova raspodela (preraspodela) koje je tržište načinilo može uticati da su ljudi manje motivisani da rade ukoliko im se uzima previše (ako se uzima od bogatih i daje siromašnima). U suprotnom slučaju dolazimo do problema sa suštinom etike, suštinom života. Aktivnosti usmerene protivno moralnim normama tj. društvenom odgovornošću svih stakeholdera u privredi države dovešće do brojnih problema tipa, siromaštva, neobrazovanja, nezadovoljstva, frustracije, nedovoljne potrošnje, nedovoljnih investicija, socijalnih tenzija, bolesti, gladi i sl. Ovde država mora da stvori takvu distributivnu politiku tako da zadovolji kako efikasnost i pravičnost. Milton Friedman

kao najznačajniji predstavnik neoliberala smatrao je da (re)distributivnu ulogu država treba da vrši samo u izuzetnim slučajevima i to u vezi mentalno obolelih, o deci iz socijalno ugroženih porodica, i o najsiriromašnijim članovima društva uz strogu prethodnu proveru.

Stabilizaciona funkcija države na najbolji način se očitavala tokom velike ekonomske krize 1929. godine. Tvrdnja neoliberalnih ekonomista da treba pustiti tržišne mehanizme da deluju i da će „ponuda sama stvoriti svoju tražnju“ Sejov zakon, Kejnz nije prihvatio i založio se za aktivnu stabilizacionu politiku. Delovanjem snažnih pologa koje su u rukama države tj. dejstvom monetarne i fiskalne politike može se uspešno obezbediti potreban nivo investicija i agregatne proizvodnje, kao i stabilnost cena u dužem vremenskom periodu. Monetaristi, se zalažu da novac bude neutralan u odnosu na stimulisanje pune zaposlenosti i preiredog rasta, što će imati za posledicu povećanu privrednu aktivnost. Baš u vreme globalne ere, uloga novca je demantovala neoliberaliste i poljuljala njihova stajališta u smislu neutralnosti novca. U uslovima razvoja finasijskih tržišta i njihovih derivata, novac se odvojio od svoje osnovne funkcije „podmazivača“ privrednih kretanja, odvojio se od realne sfere (stvaranja nove vrednosti) stvorio preteranu tražnju kako za finasijskim derivatima i nekretninama (izazvao inflaciju) do te mere stvorio uslove za destruktivno globalno-privredno delovanje, da je iako su monetaristi zadnjih trideset godina na „vlasti“ doveo svetsku privredu u stanje depresije. Ukoliko, je novac mogao biti korišćena za „naduvavanje raznih balona“, zašto monetarna i fiskalna politika ne bi pomogla brojnim ljudima u mnogim zemljama da ublaže svoje patnje u smislu smanjenja njihovih zaduženosti, povećanja zaposlenosti, podizanja obrazovanja, održavanje nivoa zdravstva i kulture i na kraju krajeva dostojanstva čoveka kao intelektualnog, moralnog i misaonog bića.

2.1. Uvod

Mazgrejv (Musgrave, 1959) je razvio ideju da se pojedina dobra i usluge moraju obezbediti ljudima pa čak i kada se ona ne traže. Dakle država mora brinuti o opštim potrebama ljudi za koje oni nisu ni svesni da postoji činjenica o njihovoj neophodnosti. Pored pomenutog samo delovanje tržišta nije savršeno jer u pojedinim slučajevima ono ne postoji ili postoji nedovoljno razvijeno, problem besplatnog korišćenja je značajan faktor koji takođe utiče kao razlog za postojanje javnih dobara i sl.

2.2. Definicije i karakteristike javnih dobara

Ona dobra za koje država smatra da su od koristi čitavoj zajednici država se rukovodi interesima čitave zajednice, a ne na osnovu interesa pojedinaca. Dobra po svojim karakteristikama možemo podeliti u suštine na dve vrste na privatna i javna dobra. Kod privatnih dobara postoji konkurencija potrošača prilikom njegove potrošnje i ta karakteristika se označava kao rivalnost, na osnovu pomenute činjenice proizilazi i sledeća činjenica, a to je mogućnost isključenja određenih pojedinaca od njenog korišćenja, tako da drugu karakteristiku privatnih

dobara možemo nazvati isključivost. Za razliku od privatnih dobara javna dobra nemaju pomenute dve karakteristike, na primer državni televizijski program je primer javnog dobra jer ne postoji rivalnost svi ga mogu gledati jer kada se obezbedi jednom javno dobro njegovi granični troškovi prilikom korišćenja graničnog korisnika ravni nuli. I niko, tj. veoma je skupo, se ne može isključiti iz njegove potrošnje (tj. gledanja tv programa javnog servisa).

Na osnovu pomenutog možemo zaključiti da čisto javno dobro ima sledeće karakteristike:

- nerivalnost (nekonkurentnost) i
- neisključivost.

Po ekonomskim teretičarima (Harvey S. Rosen i Ted Gayer, 2011. ,str2, Javne finansije):

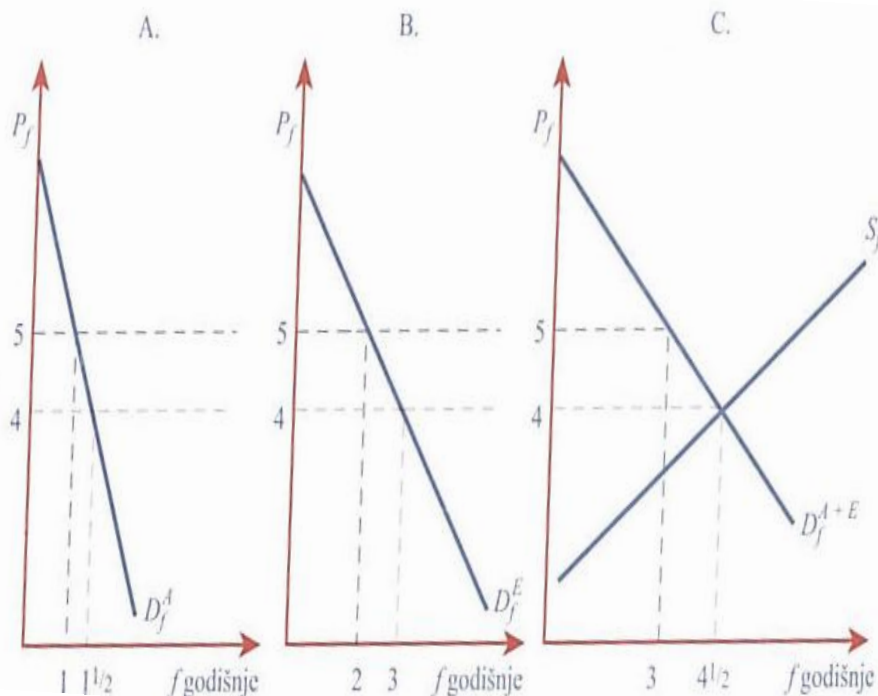
- **čisto javno dobro se definiše kao:” dobro koje je nerivalno i iz čije potrošnje se niko ne može isključiti”;**
- **Privatno dobra koje obezbeđuje privatni poslodavac se definiše kao: “dobro koje je rivalno i iz njegove potrošnje pojedinac može da se isključi; privatna dobra koja obezbeđuje država su: “dobra koja obezbeđuje država, a iz čije potrošnje se korisnici mogu isključiti.”**

2.3. Efikasno obezbeđenje javnih dobara

Efikasno obezbeđenje privatnih dobara ostvaruje se na osnovu jednakosti ponude i tražnje. Svaka kriva tražnje predstavlja spremnost za plaćanje jednog ili svih potrošača za određenu količinu dobara. Agregatna tražnja se dobija sabiranjem pojedinačanih tražnji potrošača za određenim autputom. Prikazivanje agregatne tražnje za privatno dobro naziva se još i horizontalno sabiranje krivih tražnje.

Slika 4.2

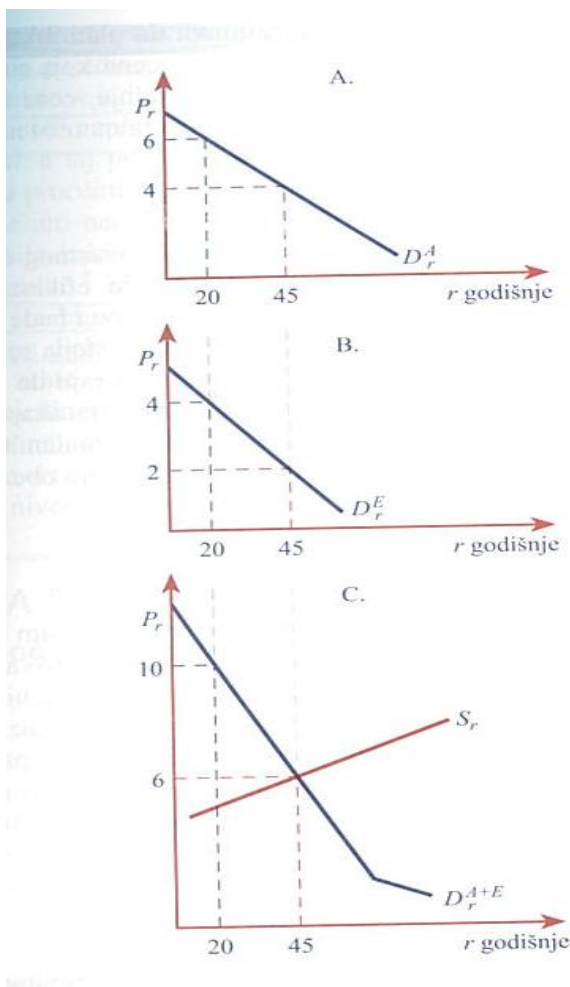
**Efikasno
obezbeđenje
privatnog dobra**
Tržišna ravnoteža se postiže
kada su ponuda i tražnja
jednake.

Tržišna ravnoteža se uspostavlja kada se izjednači ponuda i tražnja za autputima. Pri ostvarenoj ravnoteži kupci troše različite količine autputa i to zbog različitih ukusa, različite visine dohotka i sl. U tački ravnoteže ostvaruje se Pareto efikasnost. Pri ostvarenju Pareto efikasnosti granična stopa supstitucije je jednaka za sve potrošače. Granična stopa supstitucije je takođe jednaka sa graničnom stopom transformacije. Takođe, pošto kriva ponude predstavlja granični trošak u proizvodnji, a cena u konkurenciji predstavlja granični prihod u tački ravnoteže ostvaruje se jednakost graničnog prihoda i graničnog troška. Na ovaj način u tački jednskosti ponude i tražnje ostvaruje se efikasno obezbeđenje privatnog dobra.

U slučaju kada imamo vatromet kao javnog dobro. Uživanje Adama u vatrometu ne umanjuje uživanje Eve u vatrometu i obratno (granični troškovi za granično uživanje su nula), a ne izvodljivo je i sprečavanje bilo koga da uživa u vatrometu ukoliko to želi. Sam doživljaj adama i eve je različit zbog njihovog različitog psihičkog doživljaja pri gledanju vatrometa. Moguće je da Adam voli veći intezitet vatrometa od Eve ili obratno. U tom slučaju kod Adama i Eve postoji različita spremnost da plate za različite doživljaje u pogledu inteziteta. Pošto je kriva tražnje predstavlja spremnost plaćanja za vatromet. Spremnost za plaćanje dodatne jedinice autputa je granična korisnost za potrošače (korisnike). Zbir granične korisnosti potrošača mora biti veća od graničnim troškovima što opravdava kupovinu dodatne jedinice autputa, onoga trenutaka kada se ona izjednači sa graničnim troškovima svaka dodatna kupovina autputa je neracionalna.

Da bi se utvrdila ukupna tražnja za javnim dobrima potrebno je izvršiti vertikalno saabiranje pojedinačnih krivih tražnje. Za razliku od horizontalnog sabiranja krivih tražnje kod privatnih dobara sabiraju se količine za istu cenu, kod javnih dobara vertikalno sabiranje krivih tražnje vrši se sabiranje cena za istu količinu. Zašto? Država obezbeđuje javno (posmatranje vatrometa konkretno), na takav način da ga svi korisnici moraju trošiti u jednakim količinama. Dakle, u ovom slučaju govorimo o jednakim količinama javnog dobra koje su dostupne svim korisnicima bez razlike, bez obzira šta pojedini korisnici mislili o javnom dobru u smislu procene vrednosti javnog dobra pojedinačno za korisnika. Iz tih razloga pošto su količine obezbeđene pojedinačno za svakog korisnika bilo bi besmisleno sabirati količine javnog dobra pri datoj ceni. Umesto toga potrebno je utvrdi zajedničku spremnost da se plati za javno dobro pojedinačno za svakog korisnika, iz tih razloga potrebno je sabirati cene koje bi svaki pojedinac bio spreman da plati za istu količinu javog dobra.

Slika 4.4

Efikasno obezbeđenje javnog dobra

Efikasna količina se nalazi na mestu gde zajednička spremnost da se plati (dobijena sabiranjem po vertikali krivih tražnje pojedinaca) preseca krivu ponude.

Sabiranjem krivih tražnje korisnika za javnim dobrom po vertikali potrebno je iz razloga što su svi suočeni sa istom količinom javnog dobra, a svako pojedinačno odlučuje koliku cenu (vrednost) je spreman da plati (tj. koliko vrednuje) datu količinu javnog dobra. Kod privatnog dobra je situacija obrnuta svi su suočeno sa istom cenom ali različitom količinom outputa.

Rosen i Gayer smatraju da se efikasno obezbeđenje javnog dobra ostvaruje jednakošću ponude i tražnje javnih dobara. Naime, "svaka cena predstavlja graničnu stopu supstitucije. Sledeći istu logiku, Adamova granična spremnost da plati rakete jeste njegova granična stopa supstitucije (GSSa), a Evina granična spremnost da plati rakete jeste njena granična stopa supstitucije (GSSe). Prema tome zbir cena koje su korisnici javnog dobra spremni da plate jednaka je zbiru njihovih graničnih stopa supstitucije."

- Sa aspekta proizvodnje kriva ponude predstavlja granične troškove (GC) koji u suštini predstavljaju graničnu stopu transformacije (GST).
- Za privatno dobro efikasnost se obebeđuje kada se postigne jednakost granične stope supstitucije (GSS, je ista za sve korisnike koja je prikazana u obliku cene) i GT tj. GST, ($GSSa = GSSe = GST$), za razliku od privatnog dobra efikasnost kod javnog dobra se obebeđuje kada se zbir graničnih stopa supstitucije korisnika izjednači sa graničnom

- stopom transformacije.
- $GSSa + GSSe = GST$.

2.4. Problemi efikasnog obezbeđenja javnih dobara

Problem besplatnog korisnika (free rider). Postavlja se logično pitanje da li tržište može efikasno obezbediti javno dobro. Problem kod obezbeđenja javnih dobara sastoji se u tome da je javno dobro takvo da ga mogu svi koristiti i da se niko od korisnika ne može isključiti iz njegovog korišćenja. Preduzetnik radi da zaradi da ostvari profit ukoliko neko može koristiti neko dobro a da ga ne plati postoji problem nadoknade troškova obezbeđenja odnosnog dobra. Pošto privatni poslodavci ne mogu nikog od korisnika sprečiti da besplatno koristi javno dobro govorimo o problemu besplatnog korisnika.

Pošto država mora obezbediti jednako korišćenje javnog dobra koliko svako od korisnika ima preferenciju prema odnosnom javnom dobru. Ukoliko svaki korisnik javnog dobra bude iskren u izjavi svoje preferencije tada ne postoji problem. Međutim pošto su ljudi racionalna/ekonomska bića oni će želeći za svoj novac dobiti maksimalnu korisnost. Iz tih razloga Adam može slagati da mu javno dobro (vatromet malo znači, ali suštinski mu mnogo znači), tako da celokupan trošak može pasti na Evu. Ukoliko i Eva uvidi da takođe svojom izjavom da joj javno dobro malo znači (suštinski mnogo više) kako bi i ona besplatno uživala u javnom dobru onda tržište ne može efikasno da proizvede efikasnu količinu tog javnog dobra. Dakle, zbog mogućnosti besplatnog korišćenja javnog dobra od strane korisnika tj. besplatnog korisnika nemoguće je putem tržišta (jer ne postoji tržište kao za privatna dobra usled nemogućnosti isključenja) obezbediti efikasnu količinu javnih dobara. Pre svega zbog nemogućnosti isključenja korišćenja javnih dobara od strane korisnika koji ne žele da finansiraju javno dobro, "besplatni korisnici", a žele da ga koriste postoji saglasnost ljudi da država treba da obezbedi (finansira) javnu uslugu. Ova činjenica proizilazi iz razloga da država može efikasnije da utvrdi opšte potrebe ljudi tj. njihove preferencije i poseduje prinudu (silu) da pribavi potrebna sredstva za njihovu nabavku/proizvodnju

Pored postojanja saglasnosti da li država treba da obezbedi neko javno dobro, među ljudima ne postoji saglasnost da li to javno dobro treba da proizvodi državni ili privatni sektor. Zastupnici proizvodnje javnih dobara u državnom sektoru su sledeći :

1. Nepotpuni ugovori su takvi ugovori gde država zbog složenosti posla ne može sve uslove predvideti;
2. Maksimizacija profita može biti toliko izražena kod privatnih poslodavaca da može urušiti kvalitet javnih dobara. Kvalitet javnih dobara u smislu zdravstvene zaštite, nacionalna odbrane obrazovanja i sl. Mogu imati dalekosežne posledice tako da se ne trebaju oslanjati na moral i etiku pojedinca nego države. Pošto država nije pojedinac i teba da se stara o svim svojim članovima a ne o pojedincima država treba da bude a priori moralnija i etičnija od pojedinca pa je logično njoj prepustiti proizvodnju odnosnih javnih dobara.

Činjenice koje ukazuju da pojedine bolnice u državnoj upravi su leglo korupcije visokih

troškova niskog kvaliteta rešeni su prepuštanjem njihovog upravljanja privatnim preduzetnicima. Takođe, država ne može visoke iznose poreza da naplati i taj bi problem vrlo efikasno mogao da se reši prepuštanjem tog posla privatnim agencijama za naplatu. Iz navedenih razloa ljudi smatraju da javna dobra treba da obezbeđuju privatni sektor i to:

1. zbog veće efikasnosti i manjih troškova u privatnoj režiji u odnosu na državnu režiju (zbog mogućnosti socijalizacije gubitaka državnih preduzeća).
2. da bi privatni preduzetnik mogao nastaviti obezbeđivati javno dobro za određenu državu i u budućnosti on ima motivaciju da ne smanjuje kvalitet ili na neki drugi način vara državu. Dakle, zbog sticanja i održavanja svog ugleda ljudi smatraju da privatni preduzetnici eliminišu sve one prednosti zbog kojih se proizvodnja javnih dobara prepušta državnom sektoru.

Javna dobra se mogu posmatrati i kao posebnavrste eksternih efekata. Eksterni efekti nastaju kada aktivnost jednog lica (bilo privatnog ili pravnog) utiče na blagostanje drugog ili drugih lica i to mimo tržišta tj. mimo tržišnih cena. Ukoliko imamo aktivnost jednog lica (privatnog ili pravnog) utiče pozitivno na blagostanje svih pojedinaca reč je o čistom javnom dobru. Na osnovu ovih činjenica vidi se da je granica između javnih dobara i eksternih efekata često vrlo nejasna. Na primer ukoliko se u dvorištu instalira uređaj za uništavanje komaraca i ako se unište svi komarci u kraju reč je o čistom javnom dobru, ukoliko se unište komarci samo na površine susednih kuća reč je o eksternom efektu. Javno dobro kao eksternalija vezana je isključivo za pozitivne eksterne efekte i mora posedovati pomenuta dva obeležja nerivalnost i neisključivost koja će se odnositi na veći skup blagostanja pojedinaca u odnosu na skup blagostanja pojedinaca kod eksternih efekata.